

Orientace

”

Konec střední třídy

Vlády a centrální bankéři se snaží vědomě roztáčet inflaci, aby unikly bankrotu. Všechno to zaplatí střední třída.

”

ESEJ
strana 17

SOBOTA 6. LISTOPADU A NEDĚLE 7. LISTOPADU 2021

LIDOVÉ NOVINY

KRESBA LELA GEISLEROVÁ

Josefova vdovecká pieta

V roce 1999 Milan Kundera dokončil svůj předposlední román: *Nevědění*. Francouzské dílo včera vyšlo v češtině

Po letech, kdy se český čtenář mohl k nejnovějším dílům Milana Kundery dostávat jen skrze francouzštinu či překlady, se situace konečně změnila. Po Slavnosti bezvýznamnosti vydává Atlantis druhý nejmladší Kunderův román: *Nevědění*.

JAKUB
ČEŠKA

literární vědec

Co tady ještě děláš?“ takto lehce popuzeně se ptá v první větě románu Francouzka Sylvie své kamarádky Ireny, české emigrantky. Jsme na sklonku roku 1989, kdy v Československu dochází ke změně režimu. Důležitost prvních vět není třeba příliš zdůvodňovat, od nich často odvodíme téma celého románu. V *Nevědění* je jedním z hlavních témat akceptace (přijetí/nepřijetí). Připomeňme začátek jiného slavného románu, *Anny Kareninové*: „Všechny šťastné rodiny jsou si podobné, každá nešťastná rodina je nešťastná po svém.“

Šťastné rodiny nejsou zjevně vhodným literárním námětem. Podobně tomu je i v *Nevědění*: sledujeme v něm osud tří nejednoznačných postav, emigrantky Ire-

ny, která je šikanována matkou a frustrována svým tupým partnerem Gustafem, vdovce Josefa, který vidí šťastnou budoucnost v životě po životě ve společné hrobce se svou ženou, a Milady, osamělé stárnoucí ženy žijící v Praze. Do těchto různě prožívaných osudů zasáhla náhlá změna politické a společenské situace na podzim roku 1989. Postavy tak nejsou pouze vězni svých individuálních osudů, nýbrž také hříčkou poryvů historie.

Návrat do Čech, návrat historie

Po dlouhých letech představuje *Nevědění* román, v němž se Milan Kundera vrací k historické tematice, – naposledy tak učinil v *Nesnesitelné lehkosti bytí* (1984). Zatlumčené tehdy líčil osudy postav po srpnové okupaci roku 1968, v *Nevědění* si všímá osudu emigrantů, kteří se z emigrace navrací, ať již na skok, nebo natrvalo. V *Nesmrtelnosti*, *Pomalosti* a *Totožnosti* od historické tematiky upouští. Mezi *Lehkostí* a *Nevěděním* leží přibližně patnáct let. Tento časový úsek figuruje v tvorbě Milana Kundery jako literární motiv.

Po patnácti letech se do rodného kraje vrací Ludvík, hlavní postava románu *Žert*. Svůj bilanční návrat maskuje úmyslem spáchat „krásnou destrukci“. Patnáct let dělí také zcela nepodobná milostná setkání hlavních protagonistů povídky *Ať ustoupí staří mrtvým mladým mrtvým*. Fakt, že patnáct let změní dřívější situaci v její pravý opak, umožňuje nejen vybudovat kontrast či inscenovat kolizi zcela odlišných perspektiv, nýbrž také evokovat nevratnost času. V návratu k minulé-

Nevědění je ze všech románů, které napsal Milan Kundera francouzsky, románem nejpropracovanějším, nejkomplexnějším a také nejrozsáhlejším

”

mu okamžiku je tudíž odhalena přízračnost a devastující role času.

Románové postavy bloudí v čase. Mýlí se v jeho proporcích a váze. Je pro ně totiž něčím vnitřním, něčím, co je spojeno s pocity a očekáváním. Irena, jedna z protagonistek románu, má v oblíbené Skácelovo čtyřverší o domě smutku, do kterého se básník na tři sta let uzavřel. Psaní, a ještě lépe poezie, umožňuje nejenom tvůrcům, ale také čtenářům orientovat se ve svých pocitech. Básník přečte váhu přítomného okamžiku. Být orientován v pocitech může velmi snadno znamenat mýlit se v čase. Historie představuje v románu *Nevědění* princip protichůdných pocitů. Je totiž tím, co přichází z vnějšku. Vede románové postavy k tomu, aby své pocity korigovaly.

Polistopadový vývoj líčí Milan Kundera v *Nevědění* zejména pohledem emigrantů (Ireny a Josefa). Ti již jen proto,

že jsou emigranti, nabízejí zcižující, ozvláštňující pohled, v němž citlivě zaznamenávají změny, k nimž od jejich odjezdu došlo. *Nevědění* je také deziluzivním románem o návratu občanské a politické svobody do tehdejšího socialistického Československa.

Též v otázce evokace proměny společenské situace je Milan Kundera úsporný ve výrazu. Postačí mu zmínit pár konkrétních detailů, které jsou navíc těsně spjaty s osudy postav. Josef je připraven o podíl na rodném domě. Tuto situaci vypravěč zarámuje strohým exkursem k právní proceduře nazvané „restituce“.

Nemožnost návratu

Časový odstup autora, návrat historické tematiky, volba pohledu emigranta představují teprve základní siločáry, které autor oživuje uměleckými prostředky básnického jazyka. V něm snadno rozeznáme parametry svébytného tvůrčího rukopisu. Uvedme alespoň úspornost ve výrazu, střídání vypravěčských pásem, cílený ponor do postavy (vnitřní monolog), snovou tematiku (emigrantské sny), zjevnou symboličnost, ale i „tajné okno do příběhu“ v podobě Miladiny vyprávění. Takto Milan Kundera charakterizoval vložené vyprávění čtyřicátníka z románu *Život je jinde*. Kompozičně propracovaný román je protkaný esejistickými pasážemi, které zaznívají též v úvahách postav. Jedná se o další komplexní románové gesto, které nelze parafrázovat. Přitom jednoslovný název upomíná k zřetelně definovanému ústřednímu tématu. Ob-

dobně ohlašují svá ústřední témata též předchozí francouzské romány *Pomalost* a *Totožnost*.

Nejvýraznějším rysem literárního zpracování je v *Nevědění* projasňování životních zkušeností četbou literatury. Život zde není mírou literatury, naopak, teprve v rámci tradičně zpracovaných literárních témat můžeme začít chápat své vlastní zkušenosti. Navíc naznačené téma neakceptace je vyvoláno zdánlivě instinktivní reakcí na určitý podnět (na sentimentální představu Velkého návratu). Tato reakce se proto vyznačuje ukvapenou náhlostí.

Skutečným důvodem, proč Sylvie vyhání svou přítelkyni Irenu z jejího života v Paříži zpět do Československa, není nějaká představa toho, co je správné, morální či normální, nýbrž instinktivně zažívaný patos, který je vyvolán kýčovitou emoční zkratkou velkého návratu do vlasti. Tuto zbrklost se snaží Milan Kundera zkrotit tím, že odhaluje její literární původ v Odysseově návratu. V *Nevědění* Milan Kundera tento vlivný mýtus demytizuje, aby mohl představit parametry reálného zakoušení návratu.

Demytizace nepředstavuje v Kunderově podání pouze důsledný návrat k četbě tradičních literárních mýtů, nýbrž umožňuje čelit náhlosti a nátlaku falešných instinktů. Ty jsou přítomny též v první větě románu. Zbrklá reaktivnost jednání spočívá nejen v nedostatečném poznání literatury, nýbrž také života: Sylvie není schopná pochopit životní situaci své přítelkyně Ireny.

Pokračování na straně 12

Mezi domovem a nedomovem

Překlad byl a je pro Milana Kunderu takřka fatální záležitost. Právě proto, že se nikomu neodvážil svěřit **převod svých děl do rodného jazyka**, se s francouzsky psanými knihami český čtenář nemohl po dekádách setkat. Následující text je zkrácenou verzí poznámky překladatelky, která doprovází český překlad *Nevědění*.

ANNA KARENINOVÁ

Nevědění, třetí ze čtyř francouzských románů Milana Kundery, se pro českou překladatelku ostatním vymyká. *Pomalost* (*La lenteur*, 1995), *Totožnost* (*L'identité*, 1998) a *Slavnost bezvýznamnosti* (*La fête de l'insignifiance*, 2014) spočívají ve Francii, *Nevědění* (*L'ignorance*, 2003) vede do Čech. A přitom je to stále román francouzský: francouzsky napsaný a francouzsky komponovaný, jenže s českým steskem.

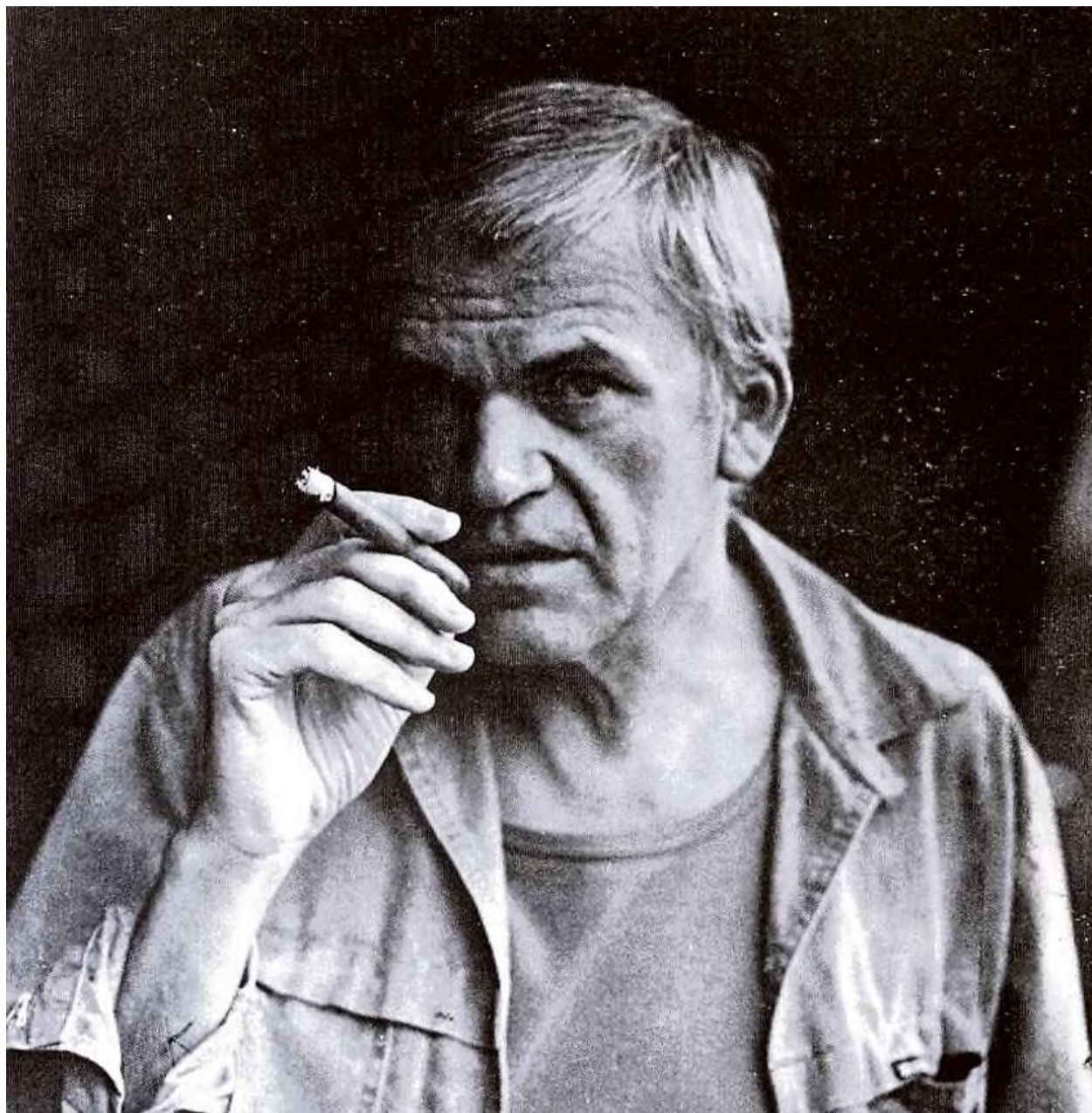
Po vydání *Pomalosti* v roce 1995 Milan Kundera v rozhovoru se spisovatelem Guyem Scarpettou pro revue *La Règle du jeu* č. 16 říká, že francouzské psaní představuje další dráhu jeho cesty:

„Nesmrtelností jsem vyčerpal všechny možnosti formy, jež dosud byla mou a již jsem od svého prvního románu obměňoval a rozvíjel. Bylo to náhle jasné: buď jsem jako romanopisec dospěl na konec cesty, nebo teď ještě objevím cestu docela jinou. Odtud také možná ta neodolatelná touha psát francouzsky. Ocitnout se docela jinde. Na netušené dráze.“

Když ale roku 1999 dopíše Milan Kundera francouzsky *Nevědění*, jímž původně zamýšlí své dílo uzavřít, příběh opět vrací do Čech, přestože se v něm nakonec konstatuje, že návraty nejsou možné.

V poznámce překladatelky k románu *Slavnost bezvýznamnosti* (*Atlantis*, 2020) jsem popsala cestu vepsání spisovatelova českého jazyka do jeho francouzské kompozice. Vyjádřila jsem východisko, které platí i nadále: „Jak by to napsal spisovatel, když psal česky.“ Jenže u *Nevědění* je něco podstatného navíc: nemám zpřítomňovat pouze spisovatelovu promluvu, ale i jeho specifické pojmenování skutečnosti, kterou nám zprostředkovává; ovšem zároveň je to naše skutečnost společná. U *Nevědění* už nejde jen o to, poskytnout francouzskému psaní Milana Kundery jeho český hlas: máme ve francouzském románu pocítit spisovatelovo někdejší i nyníjší vnímání Čech jako domova. Proto je třeba, aby byl romanopisec českým převodem v Čechách přítomen jako Čech, který se „domů“ do Čech nemůže vrátit.

A vlastně jak je to pro překladatelku s tím domů? Nemůže se vrátit do svého domova, nebo k sobě? – jak vystihla Sylvie Richterová a Anna Kareninová v poznámce překladatelky, „u sebe“. Tématem *Nevědění* je tudíž také zásadnější otázka práva na sebeurčení. Kdo, nebo co, rozhoduje o tom, kým jsem? V případě Ireny to není jen Sylvie, ale také Irenina despotická matka, která se výrazně přičinila na dceřině životní trajektorii. Zřetelným ignorantstvím se vyznačují i Ireniny bývalé známé, jež po svém návratu pozvala do restaurace, aby je pohostila vybraným ročníkem bordeaux. Ony se ovšem oddávají hlučnému tlachání, polykání půlitrů piva, přefíkují se a vůbec nejsou na Irenu zvědavé. Na víno se s hlučnou družností vrhnou již přiořipile.

Není cesty zpět. Milan Kundera v *Nevědění* vrací příběh opět do Čech, přestože se nakonec konstatuje, že návraty nejsou možné. FOTO GALLIMARD

Tentokrát ale překladatelka nebyla jen převozník, Milan Kundera sám jako převozník vedl svou překladatelku z jejího osobního domova do nevědomého domova–nedomova

myslně skrytý smysl většinou slyší jen ucho cizince. Irena by podle Francouzky Sylvie měla být „u sebe“. Já překladatelka se od filozofické úvahy nad rozporem, který otevírá francouzský román, vracím k té nepřeložitelnosti. Jde opravdu o nepřeložitelnost, nebo o jiné kulturní vnímání pocitu domova? Je to důležité. Je to základní téma románu: co je domov? A jak ho česky vnímá a pojmenovává Milan Kundera? Úhelný kámen překladu.

Ano, být „doma“ je pro Francouze (tak jako pro Poláky) být „u sebe (chez soi, u siebie)“. A úvodní rozhovor to ve francouzštině zdůrazňuje ještě adresněji: „u tebe“ říká francouzsky Sylvie a Irena se francouzsky ptá „tady už nejsem u mě?“.

Ale jak je ono „u sebe“ vyjádřeno v češtině Milana Kundery v jeho českých románech? Ukazuje se, že zde výraz „u sebe“ nenajdeme. Milan Kundera užívá slov „doma“ a „domov“, bez dalšího. Ostatně mezi jeho Slovy (*Slova, pojmy, situace*, Atlantis 2014) je i DOMOV, pro nějž má podle něj francouzština jen „prázdný prostor“. LITANIE tamtéž navíc domov a doma neomezují jen na dům:

„Hle, litanie v *Žertu* založená na opakování slova domov (či doma):

„(...) a zdálo se mi, že uvnitř těchto písní jsem doma, že z nich jsem vyšel, že jejich svět je mé původní poznamenání, můj domov, jemuž jsem se zpronevěřil, ale jenž je tím víc mým domovem (...).“

Nedostatek není v češtině, ale ve francouzštině: francouzština nemá domov

a doma, tak jako nemá stesk – má opisy: „u sebe“. A co když jen Milan Kundera nemusel dříve ve svých českých knihách popisovat rozdíl mezi doma a u sebe? Odhlédnuto od domova, jak tedy vnímá on sám francouzské „chez soi“? Nahlédnutím do souborného díla Milana Kundery, které sám spisovatel revidoval a autorizoval pro francouzskou edici *Plejáda*, se mohu ujistit, že francouzská „chez soi“, „u sebe“ mají

„U sebe“ je Milan Kundera tam, kde je „doma“. To je cesta a směřování mého překladu *Nevědění*: aby Milan Kundera byl románem přítomen nejen v češtině, ale i v Čechách.

v češtině Milana Kundery pouze ekvivalent „doma“. V esejí *Nechovejte se tu jako doma, přáteli* (*Atlantis* 2006) je „doma“ vyjádřeno ve francouzské verzi (počeštěně pak autorem) jako „chez vous, u vás“. Proto považuji za dané, že „u sebe“ je Milan Kundera tam, kde je „doma“. A domov je zároveň ono „původní poznamenání“ člověka.

Podobně jsem se dobírala i dalších, méně existenciálních slov a pojmenování, jimiž jsem chtěla rekonstruovat tentokrát nejen jazyk, ale i Čechy Milana Kundery s jejich někdejšími i popřevratovými realitami. To je cesta a směřování mého překladu *Nevědění*: aby Milan Kundera byl románem přítomen nejen v češtině, ale i v Čechách. Překlad měl opět postupně mnoho verzí. Pomoc nakladatelství *Atlantis*, paní Jitky Uhdeové a paní Jany Uhdeové, mi byla a je stálou oporou a zázemím naší dlouholeté sounáležitosti. Nemohla bych to vše ale také bez neustálého dotazování do Paříže, jak se u Milana a Věry Kunderových doma (tedy mezi sebou, u sebe) říkalo té či oné české skutečnosti, tomu či onomu detailu z české zkušenosti. Poděkování paní Věře, která mi pomoc ani jednou neodmítla, je setrvalé, i má úcta k ní. V duchu mě také z dálek provázela a myšlenky vedla Juliette Récamier, krásná žena vyhnaná tam, kde nebyla doma. Jakoby dávná přítelkyně Ireny.

Nevědění je román o ztrátě domova, stesku a nenávratu. Vracející se Odysseus poznává na Ithace zátoku, pohoří a olivovník. Vracející se spisovatel skrze postavy Ireny a Josefa (a čtenář s nimi) musí poznávat Čechy, i když v nich nepoznává ani zátoku, ani pohoří, ani olivovník. Kromě rozloučení s evropským emigrantstvím se Milan Kundera loučí i s Čechami. Možná proto mělo být *Nevědění* jeho poslední knihou. Ztraceným domovem jsou zde mijející se vzpomínky, neporozumění, diskrepance, nevědění.

Poznámku pro *Slavnost bezvýznamnosti* jsem uzavírala průměrem: „Je-li překladatel převozník mezi domovem spisovatele a domovem svým, pak toto byla cesta, na níž převážel spisovatele z jeho domova do jeho domova.“ Tentokrát ale překladatelka nebyla jen převozník mezi domovem–nedomovem spisovatele a domovem svým. Milan Kundera sám jako převozník vedl svou překladatelku z jejího osobního domova do jejího nevědomého domova–nedomova. V *Nevědění* jsem poprvé vědomě plula i podél břehů bezdomoví mého otce, který na začátku revoluce dvacátého století ztratil své ruské „doma“ před více než sto lety. Mnoho roků po jeho smrti jsem si své letité nevědění, to, o čem nemluvil, uvědomila. A tak opět splácím Milanu Kunderovi dluh. Tentokrát osobnější, než jsem čekala. Pokud u *Slavnosti bezvýznamnosti* překladatelka doufala, že překladem jako převoznice „splátla alespoň zčásti radost z krajiny, jíž plula“, tentokrát doufá, že překladem splátla alespoň zčásti pohled na krajinu, jež k ní osobně patří a jež se jí z nevědění vynořila.

Pro otištění upravila a poznámku překladatelky zkrátila sama autorka

Josefova vdovecká pieta

Dokončení ze strany 11

Identita emigrantky Ireny se náhle ocitá v sázce: „Chceš říct, že tady už nejsem doma?“ odpovídá Sylvie. Doslovným překladem francouzského „chez soi“ (domov) je, jak na to upozorňuje v doslovu ke knize Sylvie Richterová a Anna Kareninová v poznámce překladatelky, „u sebe“. Tématem *Nevědění* je tudíž také zásadnější otázka práva na sebeurčení. Kdo, nebo co, rozhoduje o tom, kým jsem? V případě Ireny to není jen Sylvie, ale také Irenina despotická matka, která se výrazně přičinila na dceřině životní trajektorii. Zřetelným ignorantstvím se vyznačují i Ireniny bývalé známé, jež po svém návratu pozvala do restaurace, aby je pohostila vybraným ročníkem bordeaux. Ony se ovšem oddávají hlučnému tlachání, polykání půlitrů piva, přefíkují se a vůbec nejsou na Irenu zvědavé. Na víno se s hlučnou družností vrhnou již přiořipile.

Jako uvaděčka do románu je Irena tak říkajíc první na ráně. Ocitá se ve dvojím ohni: o status emigrantky přišla, přitom ve vlasti jí téměř všichni upírají, aby mohla přirozeně být, čím se během let v emigraci stala. Irenin příběh je hned ve druhé kapitole rámován autorovou esejí o nostalgii, tematice velkého návratu. Vypravěč nejprve upozorňuje na to, že magie velkého návratu je vyvolána vzpomínkami „ze staré četby, z filmů, z její vlastní paměti, a možná z paměti jejich předků“, aby posléze odhalil její literární původ. Toto zadržování, zpoždování, odstup je jedním z hlavních rysů románu. Dva protagonisté (Irena a Josef) s návratem do vlasti přilíši nespocháají.

Citelnou symboličností se tento román vřazuje do kontextu *Valčiku na rozloučenou*. Zrcadlení *Valčiku* na rozloučenou v *Nevědění* není nijak nahodilé, dokladem jejich formální příbuznosti je i paralelnost závěrečných tří erotických scén. Tématem

Valčiku je emigrace, Jakub odjíždí ze země nesvobody, tématem *Nevědění* je nemožnost návratu. O *Valčiku* se Milan Kundera domníval, že jde o poslední román, který napíše (uzavírá se jím cyklus českých románů), jeho pracovní název zněl *Epilog*. U *Nevědění* se Milan Kundera také domníval, že již další román nenapíše. I proto mají oba tyto romány výjimečné postavení. Zjištěná symboličnost není dána jen tématem emigrace a návratu z ní, nýbrž také zesílenou pozorností na poslední románové dílo. V něm se autor v bilančním ohlednutí vyptává na své vlastní umění.

Předávání žezla

Nevědění je ze všech románů, které napsal Milan Kundera francouzsky, románem nejpracovanějším, nejkomploxejším a také nejrozsáhlejším. Nejvýraznější je tematika nemožnosti návratu, inovována je i strategie vyprávění, s níž Irena předává vypravěčské žezlo Josefovi, aby jí

ho po čase vracel. Vypravěč se začne Josefovi věnovat až poté, co jej Irena náhodně potká na letišti. Josefův životní příběh je podán formou zpomalené expozice, zadržovaného tajemství, které se postupně vyjevuje. Přičemž to zásadní se týká jeho vztahu k zemřelé manželce. Josefova do detailu vypracovaná pieta vdovce představuje v Kunderově tvorbě novou podobu lásky a věrnosti. Josef se situuje do pohledu své mrtvé ženy, zachovává rozmístění předmětů, jak to ona měla ráda, košili si vybrává podle toho, jaká by se jí líbila, opakovaně navštěvuje společně navštívená místa, kde zažívá její tichou přítomnost.

Jistě bychom našli celou řadu dalších motivů, které se týkají proměny v pochození totožnosti lidské bytosti a její intimity. Stárnoucí Josef se nemůže poznat (především emočně) ve svém gymnaziálním deníku, navzdory tomu, že rukopis je totožný. Dále není schopen křísit přítomnost své zemřelé manželky četbou intim-

ních dopisů a kalendářů. Přítom pro Tami-
nu (*Knihy smíchu a zapomnění*) představují deníky a dopisy po zemřelém manželovi tresť jejich společné lásky. Za pouhý příslib, že jí je francouzský známý Hugo z Československa přiveze, je ochotná se s ním vyspat. Nevědění není poznamenáno pouze to, kým jsme pro druhé, nýbrž také to, kým jsme sami pro sebe. Nevědění se neznamená pouze návrat z emigrace, nýbrž také motiv bytostně privátní: sebepoznání. Nakolik můžeme sami sebe chápat, když si v průběhu času nezadržitelně mizíme z dohledu?

Román vrcholí láskyplným návratem Josefa do Dánska. V miniaturním a zcela privátním světě jsou předměty nehybně rozmístěny, vládne v nich tichá přítomnost Josefovy mrtvé manželky. Její jméno nám čtenářům zůstává z pietních důvodů utajeno. Vždyť pouze taková láska, která se odehrává za horizontem...řáči (a života), nevědění vzdoruje.